

Befolkningsförändringarna och äldreproblematiken

Erland Hofsten

Det finns ingen anledning att räkna med att antalet personer över 65 år kommer att öka nämnvärt under de närmaste årtiondena. Däremot kommer antalet mycket gamla att öka. Befolkningsförändringarna i de högre åldrarna beskrivs här av Erland Hofsten, docent i statistik och tidigare demograf vid SCB. Han har i många år ägnat sig åt internationella och svenska befolkningsfrågor.

Så långt vi har statistiska data bakåt i tiden, dvs från omkring 1700, har Sveriges befolkning alltid ökat. Några enstaka undantag, då antalet döda under en kort tid har varit större än antalet födda, t ex nödåret 1773 och krigsåret 1808–09, förändrar inte nämnvärt bilden.

Denna period är nu av allt att döma slut. Om inte invandringen varit, skulle vi troligen redan ha haft en period med folkminskning, och det är knappast troligt att invandringen i fortsättningen kommer att bli så stor att den kan kompensera att antalet döda långsiktigt blir större än antalet födda. Det är inte heller troligt att nativiteten stiger mera avsevärt.

Övergången från en växande till en avtagande befolkning är en viktig förändring, som kommer att märkas på olika sätt. Vad som händer med totalbefolkningen är dock inte det viktigaste, utan det mest betydelsefulla är de förändringar i befolkningsstrukturen, som samtidigt äger rum. De har varit på gång länge och kommer att bli viktiga också i framtiden. Den strukturförändring, som är särskilt betydelsefull gäller befolkningens fördelning efter ålder.

Under senare tid har som bekant antalet gamla människor ökat kraftigt. Det ligger nära till hands att föreställa sig att detta är en följd av den ökade livslängden eller om man så vill av den minskade dödligheten. Så till vida ligger det också något i detta som att en minskad dödlighet naturligtvis leder till att en allt större andel av varje årgång av födda lever till hög ålder. Av 100 nyfödda pojkar får nu 34 uppleva sin 80-årsdag, men för etthundra år sedan var det bara 10 som levde så länge. Bland kvinnorna har förändringen varit ännu större. Av 100 nyfödda flickor får nu 53 uppleva sin 80-årsdag, medan det för hundra år sedan inte var mer än 14.

Hur många människor vi får i de höga åldrarna beror emellertid inte bara på hur många som dör från födelsen och fram till en hög ålder utan också på hur stora födelseårgångarna är från början samt på hur mycket deras storlek senare i livet påverkas av ut- och invandring.

Under senare delen av 1800-talet föddes det varje år mellan 130 000 och 140 000 barn. Dessa årgångar reducerades redan i unga år rätt kraftigt, dels genom den då ännu höga dödligheten i baronären, dels genom emigrationen, som kunde omfatta bortåt 20% av en årgång. De i början av vårt sekel födda årgångarna var ungefär lika stora, men de utsattes för en betydligt mindre dödlighet och de reducerades nästan inte alls genom emigrationen, som ju i stort sett upphörde med första världskrigets utbrott.

Övergången från en växande till en avtagande befolkning är en viktig förändring, som kommer att märkas på olika sätt.

.....
Åldersgruppen 65 år och däröver kommer således att i framtiden spådas på med de överlevande från små årgångar ända till 1940-talets återigen stora årgångar kommer upp i åldern 65 år, vilket dröjer in på 2000-talet.

Till följd av att dessa yngre årgångar har varit så mycket större när de blivit gamla, har ökningen av antalet gamla under senare år blivit stor.

Under år 1979 när 1914 års män och kvinnor åldern 65 år. Detta är ännu en stor årgång; det året föddes 129 000 barn. Sedan minskade emellertid antalet födsler snabbt. Tio år senare – 1924 alltså – föddes det bara 109 000 barn, och 1934 var antalet nere i 85 000. Åldersgruppen 65 år och däröver kommer således att i framtiden spådas på med de överlevande från små årgångar ända till dess 1940-talets återigen stora årgångar kommer upp i åldern 65 år, vilket dröjer till in på 2000-talet.

När det gäller högre åldrar, exempelvis 80 år och däröver, så spåds tydligen denna grupp alltså på med stora årgångar under ytterligare femton år. Först på 1990-talet kan man följaktligen vänta sig att ökningen av antalet människor i åldern 80 år och däröver bromsas upp.

Det ovan sagda illustreras av följande tablå (*tabell 1*), som redovisar utvecklingen från 1900 och framåt.

Tabell 1

År	1 000-tal personer i åldern		
	över 65 år	Därav	
		65–79 år	över 80 år
1900	430	375	55
1970	1 113	923	190
1977	1 300	1 062	238
2000	1 357	990	367
2025	1 562	1 185	377

Man lägger här märke till hur kraftig ökningen har varit under tiden fram till 1977, både för hela gruppen 65 år och däröver och för de båda delgrupperna. Inte minst gäller detta den korta tidsperioden från 1970 till 1977, då gruppen 65 år och däröver ökade med nära 200 000 eller 17 %.

Tablå ger också tal för åren 2000 och 2025 enligt SCBs senaste befolkningsprognos av år 1978. Enligt denna kalkyl skulle det fram till år 2000 inte bli någon uppgång att tala om för hela gruppen 65 år och däröver. Gruppen 65–79 år skulle rentav komma att minska något, medan det skulle bli en procentuellt sett kraftig uppgång för gruppen 80 år och över.

Förklaringen till denna för många överraskande utveckling har redan berörts ovan; den är framför allt att söka i att det under de närmast kommande tjugu åren är små årgångar, som passerar 65-årsgränsen, medan det i fråga om dem som passerar 80-årsgränsen alltså rör sig om stora årgångar. Mellan åren 2000 och 2025 blir utvecklingen den motsatta; vi kan då vänta oss en förnyad uppgång av gruppen 65–79 år, beroende på att det är 1940-talets stora årgångar av födda, som då kommer upp i åldern 65 år och över. De har dessutom spåtts på med en del invandrare. Under perioden mellan åren 2000 och 2025 kan däremot ökningen av åldersgruppen 80 år och över förväntas bli obetydlig.

Nu räcker det inte med att bara se på utvecklingen av det absoluta antalet gamla människor, utan man bör också studera de olika gruppernas relativa andel av befolkningen. Denna belyses av följande tablå, (*tabell 2*).

Tabell 2

År	Procentuell andel av hela befolkningen i åldern över 65 år	Därav i åldern	
		65–79 år	över 80 år
1900	8,4	7,3	1,1
1970	13,6	11,3	2,3
1977	15,7	12,8	2,9
2000	16,6	12,1	4,5
2025	20,7	15,7	5,0

Man ser här ännu tydligare vilka viktiga strukturförändringar av befolkningen som har ägt rum och som kan väntas i fortsättningen. Medan år 1900 inte mer än 8 % av befolkningen var över 65 år och bara 1 % var över 80 år, så är motsvarande tal nu 16 % och 3 %. Under perioden mellan 1977 och 2000 skulle 65–79-åringarnas andel av befolkningen komma att minska något, medan ökningen skulle fortsätta för gruppen 80 och över. Sedan skulle det bli en uppgång både för gruppen 65–79 och för gruppen

Medan år 1900 inte mer än 8 % av befolkningen var över 65 år och bara 1 % var över 80 år, så är motsvarande tal nu 16 % och 3 %.

80 år och över.

Alla prognosberäkningar bör tas med en stor nypa salt. Det är omöjligt att säkert veta hur den framtida befolkningsutvecklingen kommer att gestalta sig. Hur osäkra är då de ovan redovisade kalkylerna?

Det svåraste problemet vid befolkningsprognoser är att beräkna det framtida antalet födselar. Deras antal inverkar ju emellertid inte på det framtida antalet gamla människor förrän efter lång tid. Inte heller det framtida antalet invandrare, som också är en osäkerhetsfaktor, inverkar på antalet gamla förrän efter rätt lång tid, eftersom flertalet invandrare är under trettio år, när de kommer till Sverige. Det är med andra ord främst den framtida dödligheten, som utgör en osäker faktor när det gäller den första tablan.

Kalkylen bygger på förutsättningen att dödligheten i varje åldersgrupp kommer att vara i stort sett oförändrad. Med hänsyn till erfarenheten under de senaste årtiondena är detta troligt. Säker kan man dock inte vara.

I fråga om den andra tablan, med relativa tal, ligger det annorlunda till. Eftersom de i framtiden födda barnen och invandrarna (samt deras barn) ingår i nämnaren vid beräkningen av procenttalen i den andra tablan, är denna tabla mera osäker än den förra. I fråga om barnafödandet bygger prognoskalkylen för totalbefolkningen på att det föds 1,8 barn per kvinna, vilket är mera än vad som nu gäller. Vidare förutsätts att ingen invandring sker i fortsättningen, något som ter sitt föga troligt. Det förefaller å andra sidan inte heller troligt att den framtida invandringen kommer att bli så stor att den mera avsevärt inverkar på talen.

Hittills har bara talats om antalet människor i åldern 65 år och däröver och inte om antalet pensionärer. Eftersom antalet pensionärer inte bara påverkas av hur många gamla människor det finns utan också av reglerna för att bli pensionär, gäller det att

hålla i sär de båda begreppen. När pensionsåldern år 1976 sänktes från 67 till 65 år, så blev naturligtvis följden en kraftig höjning av antalet pensionärer just då. Likaså har det under senare år snabbt stigande antalet förtidspensionärer betytt att antalet pensionärer har stigit snabbare än antalet personer i åldern 65 och däröver. I den här artikeln finns det ingen anledning att gå in på denna sida av saken, utan vi håller oss till själva befolkningsförändringarna enbart.

En annan sak som man bör minnas är att de geografiska skillnaderna är stora. Inom många orter och områden är andelen gamla människor högre än genomsnittet, medan det i andra områden förhåller sig tvärt om. Det skulle dock föra för långt att gå in på denna problematik här.

Gamla människor har behov av försörjning och av vård. Däremot kan de inte själva i någon större utsträckning genom egna arbetsinsatser bidra till att åstadkomma vare sig försörjningen eller vården.

Individen säger sig att han (hon) till följd av egna arbetsinsatser under sitt aktiva liv har rätt till både pension och vård. Han kan ju också hänvisa till politiska beslut av riksdag, landsting och kommuner att åstadkomma en värdebeständig ATP samt en kraftigt utbyggd och ur individens synpunkt mycket prisbillig sjuk- och åldersvård. Trots alla utfästelser måste emellertid både pensionen och vården tillgodoses ur den löpande produktionen. Samhällsproblemet finns där, hur mycket politiska utfästelser som än görs. Det ligger dock väsentligt olika till i fråga om pensioner och i fråga om vård.

Det finns de som vill göra gällande att problemet med att försörja de gamla håller på att växa oss över huvudet och att beslutet att garantera värdebeständighet för alla pensioner var förhastat. Det finns de som säger att vi nu borde överväga att återigen höja pensionsåldern.

Om man kunde vänta sig att antalet gamla människor också i fortsättningen ökade, kunde det finnas ett visst underlag för detta resonemang. Som framgått av det föregående, finns det emellertid ingen anledning att räkna med att det blir någon nämnvärd ökning av antalet personer över 65 år under de närmaste årtiondena. Inte heller den relativa andelen i denna ålder tycks komma att öka nämnvärt.

.....
Försörjningen av de gamla kan inte utgöra något problem. Däremot finns det nog en viss risk för att problemet med vården kan komma att växa oss över huvudet.
.....

Resonemanget bör utvidgas till att också omfatta barnens andel av befolkningen. År 1977 utgjorde barn upp till 15 års ålder, 20,4% av befolkningen, och denna andel av befolkningen kommer enligt prognoskalkylen att minska till 17,8% år 2000 och 16,4% år 2025. Eftersom både barn och gamla utgör en tärande andel av befolkningen, kan man tycka att en minskande andel barn bör göra det ännu mera möjligt att klara försörjningen av de gamla. Något ligger det väl också i detta påstående, även om man ska minnas att barnens försörjning huvudsakligen vilar på föräldrarna och att det följaktligen inte är så stora samhälleliga resurser som frigörs genom ett minskat barnantal. Dessutom ska man naturligtvis komma ihåg att nuvarande låga barnafödande är ett bekymmer och att det snart nog kan bli alldeles nödvändigt att frigöra resurser för att satsa på ett ökat barnafödande.

Resonemang om proportionen mellan närande och tärande andelar av befolkningen och deras relation till varandra bygger nästan alltid på förutsättningen att det råder full sysselsättning och att hela den närande delen är fullt sysselsatt med att uträtta produktivt arbete och försörja både sig själva och de tärande delarna av befolkningen, dvs främst barn och gamla. Man låtsas med andra ord som om det inte finns något som heter arbetslöshet. Vi vet att så inte är fallet. Inte nog med att arbetslösheten är betydande; dessutom förhåller det sig så att många av dem som i statistiken räknas som sysselsatta i realiteten ägnar sig åt saker, som inte kan räknas som produktiva. Det är ju också bristen på arbete, som utgör bakgrunden till det stora antalet förtidspensionärer.

Friska, gamla människor konsumerar i allmänhet inte så mycket. De har sina bostäder, de äter inte särskilt mycket och köper i vart fall inte mycket kläder. Det råder ju för övrigt inte heller någon brist på varor i vårt samhälle utan tvärtom ett överskott. Om det skulle uppstå en varubrist på något område,

så finns det en stor outnyttjad kapacitet inom industrin samt som ovan framhållits en rätt stor arbetslöshet. Nej, försörjningen av de gamla kan verkligen inte utgöra något problem.

Däremot finns det nog en viss risk för att problemet med vården av gamla människor kan komma att växa oss över huvudet.

Det ovan påvisade förhållandet att antalet mycket gamla – över 80 år – kan väntas komma att under tiden fram till år 2000 öka mycket snabbare än gruppen 65–79 år, som ju tvärtom kan väntas minska något, måste komma att betyda en ökning av vårdbehovet för gamla människor. Vårdbehovet är ju mycket större för den äldre åldersgruppen 80 år och däröver än för den yngre gruppen. Jag avstår från att här redovisa några kalkyler – detta är ju SPRIs sak – utan nöjer mig med att påpeka detta.

Kommunerna bromsar nu utbyggnaden av ålderdomshemmen och satsar i stället på servicehus, där de gamla i större utsträckning blir hänvisade till att klara sig själva, även om det sker en viss bevakning. Eftersom antalet mycket gamla människor, som inte kan klara sig själva ens i ett servicehus ökar så starkt, är risken den att det blir en ökad belastning på långvården, där man blir tvungen att ta hand om dessa människor. Kommunerna skjuter på så sätt över sina problem till landstingen.

En sak som slutligen inte får glömmas bort är att vårdinsatserna har ett visst inflytande på hur många människor som finns att vårda. Om man med stora vårdinsatser lyckas hålla gamla människor vid liv under en längre tid än som eljest skulle vara möjligt, så innebär ju detta dels att antalet gamla kommer att bli större än enligt befolkningsprognosen, dels att den andel som behöver vård stiger.

Man står här inför ett svårt dilemma. Genom att satsa stora mängder vård kan man i det enskilda fallet uppskjuta döden en viss tid. Eftersom vårdresurserna under alla förhållanden har en övre gräns blir det emellertid bara vissa personer, som får denna omfattande vård. Man tvingas följaktligen prioritera, men efter vilka grunder? Detta problem som berör många människor borde debatteras som en utvidgning av diskussionen om det fåtal fall, då svårt invaliderade personer vill ha hjälp med att dö.